

UO'K: 821.512.133 (09)

SAIKALIY – GHAZALWRITER

SAYQALIY – G‘AZALNAVIS

САЙКАЛИ - АВТОР ГАЗАЛЕЙ

Mamatqulov Muzaffar Rahmonqulovich

Guliston davlat universiteti, 120100. Sirdaryo viloyati, Guliston shahri, 4-mavze.

E-mail: mamatqulov1973@mail.ru

Abstract. It is known that Saiqali's dastan "Bahrom and Gulandom" is considered to be a work that takes its place in Uzbek classic literature, and the ghazals in it show that the author has mastered the methods of artistic representation, artistic form, tone and rhyme. The reason is that incorporating the ghazal genre into the dastan in a perfect

form requires some hard work from the author. The situation given above was analyzed in this article on the example of Saiqali's ghazals. It is proved that in the work "Bahrom and Gulandom" the advantages of this genre were widely implemented. There are some characteristics that determine the individual style of any author. The ghazal in Saiqali's dastan "Bahrom and Gulandom" is one of such characteristics. The article focuses mostly on the above mentioned aspects.

Keywords: ghazal, poetics, ghazal writer, "Bahrom and Gulandom", dastan, tone, rhyme, rhythm, folklore

Аннотация. Известно, что дастан Сайкали «Бахром и Гуландом» считается произведением, занимающим свое место в узбекской классической литературе, а газели в нем свидетельствуют об овладении автором приемами художественного изображения, художественной формы, веса и рифмы. Причина в том, что включение жанра газелей в дастан в совершенном виде требует от автора достаточно сложной работы. Вышеприведенная ситуация анализируется в данной статье на примере газелей Сайкали. Доказано, что в произведении «Бахром и Гуландом» широко использованы возможности этого жанра. Существуют определенные особенности, определяющие индивидуальный стиль каждого художника. Одной из таких особенностей является использование газели в дастане Сайкали «Бахром и Гуландом». В данной статье основное внимание уделяется вышеупомянутым аспектам.

Ключевые слова: газель, поэтика, автор газелей, «Бахром и Гуландом», дастан, тон, рифма, ритм, фольклор.

Kirish. O'zbek mumtoz adabiyotini boshqa Sharq xalqlari adabiyoti kabi g'azal janrisiz tasavvur qilish qiyin. Chunki bu janr XX asrgacha bo'lgan adabiyotimizda yetakchi mavqelardan birini egallab keldi. Qaysi bir davr yoki zamonda yashaganligidan qat'iy nazar, o'tmish shoirlarining ijod namunalari, devonlari ko'zdan kechirilsa, albatta, ularning asosini g'azallar tashkil etishi tabiiy bir hol. Shu paytga qadar o'zbek adabiyotshunosligida g'azal janri alohida ijod turi sifatida maxsus o'rganildi, xolos. Bunda asosan shoirlarning devonlari ob'ekt bo'lib xizmat qildi. Biroq boshqa asarlar, xususan, yozma adabiyotga mansub dostonlar tarkibidagi qo'llanilgan g'azallar e'tibordan chetda qolib keldi. Bunday asarlar qatoriga Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostonini ham kiritish mumkin [1], [2].

Tadqiqotning maqsadi Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkibidagi g'azallarning poetika jihatlari, badiiylik g'oyasini hamda ushbu janrning o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, shu asnda ijodkorlarning badiiy tafakkur imkoniyatlarini ko'rsatib berish, o'rganilayotgan davr adabiy jarayonining shakllanishidagi o'ziga xos qonuniyatlarini yoritish umummilliy qadriyatlarni o'rganishga qo'shilgan muhim hissa bo'ladi.

Tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar

Tadqiqot obyekti sifatida Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkibidagi g'azallar olingan. Masalani yoritishda qiyosiy-tipologik, konseptual tahlil, qiyosiy-tarixiy hamda kontekstual tadqiq metodlardan foydalanildi. Mazkur maqola, asosan, Sayqaliy tomonidan yozilgan "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkibidagi g'azallarning shakl, mazmun, g'oya hamda ritmning individualligini yoritganligi bilan muhim ahamiyatga ega.

Olingan natijalar va ularning tahlili

Sayqaliyning "Bahrom va Gulandom" dostonida 30 dan ortiq g'azallar mavjud. Garchi "Bahrom va Gulandom" masnaviyda yozilgan bo'lsa-da, shoir unda g'azallardan ham keng foydalanishni yo'lga qo'yadi. "Bahrom va Gulandom" dostonidagi dastlabki g'azal Bahromning kiyik ovlash vaqtida adashib qolganidan keyin tog'dagi qasrda Gulandomning suratini ko'rganidan so'ng keltiriladi. Dastlab surat Bahromda jonli odamday taassurot uyg'otadi [3], [4]. Yaqinroq kelgach, uning qo'lda chizilgan surat ekanligini anglaydi va ko'ngliga ishq o'ti tushib, Gulandomga oshiq bo'lib qoladi:

Ey nechuk jonsen mani aqlimni hayron aylagan,

So'zlamay jonim olib, ich-bag'rimi qon aylagan? [5]

Qasrda yashovchi voqealarning guvohi bo'lgan ko'pni ko'rgan pir Bahromni bu yo'ldan qaytarishga harakat qiladi. Gulandomning ishqidan devona bo'lganlarning son-sanoqsiz ekanligi, ularning sarson-sargardon holda o'z yurtiga ko'ngil uzub ketolmay yurganligi, malikaning visoliga erishish oson ish emasligi kabilar nasihat qilinadi. Bahrom o'z fikridan qaytmasligini bilgach, pir unga ishq yo'lida sabr-toqat tilaydi:

Chunki bul maydona kirding, ey shaho, mardona bo'!

Shoyad ul Xizri Xudo etkay saning tarbiyating [5].

Shahzoda Bahrom bu voqealardan so'ng Chin yurti tomon otlanadi, bepoyon cho'llardan o'tadi, tunu kun tinmay yo'l yuradi, barcha qiyinchiliklarni yenga boradi. Yaratganga nola qilib, Gulandom vasliga erishish nasib qilishini so'raydi. So'ng saboga murojaat bilan boshlanadigan g'azal keltiriladi:

Nogahon mundin o'tub, tushsa guzoring Rum aro,

Ayta o't Rum shohina bu arzi holimdan maning.

Ey sabo, arz et otamg'a holi zorim, marhabo,

O'ldi mahrum ne'mati nozuk jamolimdin maning [5].

Ko'rinadiki, g'azal Bahromning o'z ahvolidan Rum ahlini xabardor qilish maqsadida aytilgan ma'lumotlarni o'z ichiga olgan. Uning ishq dardiga muhtalo bo'lganligi, shahzodalikdan voz kechib, bu maqsad yo'lida ekanligi to'g'risidagi xabarlar sabo orqali o'z yurtiga yo'llanmoqda.

Dostondagi g'azallarning asosiy qismi Bahromga tegishli. Chunki Bahrom asarning bosh obrazlaridan biri bo'lishi bilan birgalikda syujet voqealarining asosiy qismida ham ishtirok etadi. Asardagi har bir voqea Bahrom bilan bog'liq tarzda yuzaga keladi va qahramonning qaysidir jihatlari ochish uchun xizmat qiladi. Katta asarlarda qo'llanadigan g'azallarning aynan bosh qahramonlarning ruhiy holatlarini chuqurroq tasvirlashga xizmat qilishini hisobga oladigan bo'lsak, bu hodisani tabiiy bir hol sifatida qabul qilish lozim. Bahrom Sayfur va uning ukalarini yengib, ular bilan do'stlashgandan so'ng boshidan kechirganlarini aka-ukalarga so'zlab beradi. Bahromning ichki kechinmalari, dardu iztiroblari yana g'azalga ko'chadi:

*Ko'z yoshimdin su sepib, boshimni go'y etsam edi,
Ul sanam har qaysi maydon ichra javlon aylag'ay* [5].

Shahzoda bir necha kun Sayfurning qasrida dam olgach, ishq dardi va uning iztirobi yanada kuchayadi. Visol umidi bilan yana yo'lida davom etib, Chin yurti tomon oshiqadi:

*Qilay deb maqsadin hosil, bo'lay deb vaslig'a vosil,
Agar o'ldirsa ul qotil, bukun mardonadur ko'ngil* [5].

Chin yurtida shahzoda Bahrom Behzod boshchiligidagi zangilar ustidan g'alaba qozongandan so'ng Sayfur va uning qo'shiniga ortga qaytish uchun ruxsat beradi, shaharda shahzodaning yolg'iz o'zi qoladi. Chin hukmdori ertalab tunda bo'lgan voqealardan xabar topadi. Biroq bu ishning ortida kim turganini aniqlay olmaydi. Bahrom esa shaharga kelib, Gulandom yashaydigan ko'shkni axtaradi va uni topadi. Malika Gulandom har yili bir marta elga o'z diydorini ko'rsatardi. Shahzodaning kelishi ana shu odat amalga oshadigan kunga to'g'ri kelgan edi. Ko'shkning oldida katta bir maydon bor edi. Shu vaqtda u yerga odamlar to'planib, go'yoki bir bayramga aylanardi. Gulandom darichadan tashqariga qaraganda barcha aqlu hushidan begona bo'lardi. Bu go'zallikning guvohi bo'lgan Bahrom ham xuddi suratday qotadi:

*Mahv bo'ldim, ey pari paykar, jamolingni ko'rub,
Bul ajab bir oy qoshinda qo'sh hilolingni ko'rub* [5].

Shu kundan boshlab, Bahrom Gulandom ishqida fig'onu nolalar bilan vaqt o'tkaza boshlaydi. Gulandomning har navro'z kelganda amalga oshiradigan yana bir odati bor edi. Kanizaklaridan biri bitta tovoqni ko'tarib, ba'zi joylarni aylanardi, unga uchragan kishi tovoqqa biron narsa solardi. Davlat ismli kanizak Bahrom o'tirgan joyga ham keladi. Bahrom undan bu odatning zamirida nima borligini so'raydi. Sababini bilgach, Chin xirojiga teng bo'lgan uzugini tovoqqa tashlaydi. Gulandom uzukning kimga tegishli ekanligi bilan qiziqadi. Malika darichadan maydonga qaraydi, ko'zi Bahromga tushadi. Bu qarash Bahromning yuragidagi otashni yanada kuchaytiradi:

*Otashi ishqingni to siynamg'a mehmon ayladim,
Rishtai jon o'rgulur tan ichra ulkan mordek* [5].

Gulandomda ham Bahromga nisbatan qandaydir mayl paydo bo'ladi. Shahzodaning husnu jamoli malikani o'ziga mahliyo qiladi:

*Ko'zlarim chiqsunki, sandin o'zga sulton izlasam,
Ko'r bo'lay, bo'lg'onda yalg'on ahdu paymonim mening* [5].

Bu voqealardan keyin Gulandom Bahrom bilan qiziq boshlaydi. Kanizagi Davlatni yoniga chaqirib, undan shahzoda haqida bilganlarini so'raydi. Hech narsa aniqlay olmagach, qog'ozga g'azal yozib, Bahromga noma yuboradi:

*Yurtung qayu manzildur, san munda biza bildur,
Bu hola necha yildur, qaydin kelasan ayg'il* [5].

Maktubni olib, Bahrom uni zavq bilan o'qiydi. Bahromning Gulandomga javob tarzida yozilgan maktubidan ham g'azal o'rin oladi. G'azal kanizak Davlatga murojaat bilan boshlanadi. Unda Gulandom madh etilib, malikaga salom yo'llanadi:

*Shahdu shakkardin lazizdur so'zlari jonkomima,
Tishlari durri yaman, abru kamonimg'a salom* [5].

Maktub Bahrom va Gulandom o'rtasidagi asosiy vositaga aylanadi. Har bir bitilgan noma o'z javob namunasiga ham ega bo'ladi. Ularda albatta g'azallar yetakchi o'rin tutadi. Savol-javob tarzidagi g'azallarning yozilishi ham aynan uzuk voqeasidan keyin boshlanadi. Ko'proq so'roq alomatiga ega bo'lgan g'azallar Gulandom nomi bilan keltiriladi. Chunki Bahromning kim ekanligini aniqlash malika uchun asosiy vazifaga aylanadi. Shu sababli ham u shahzodaga bir necha marta savol shaklidagi g'azallar yo'llaydi. Bahromning javob g'azallarida esa oshiq ko'ngilning dardu iztiroblari, visol umididagi dil izhorlari o'z aksini topadi.

Gulandom Bahromning o'ziga oshiq ekanligini bilgach, juda g'azablanadi. Jahl aralash unga zardali maktub ham bitadi:

*Ey, tamannosi abas oshufta dil, urg'on falak,
Sud ko'rmangdur bu savdodin jo'na, bo'lma halak.
Befarosat harna dersan o'zung oshiq turub,
Yo'qmudur dunyoda Haqdin tilosang o'zga tilak* [5].

Bahrom baroha azobu qiyinchiliklarga chidaydi. O'z ishqida sobit turib, hech qachon o'z yo'lidan qaytmaydi, muhabbati uchun kurashadi. Oshiq uchun xos bo'lgan barcha fazilatlar Bahromda bor edi. Shu sababli ham u

Gulandomning barcha sinovlariga bardosh beradi, malikaning chig'irig'idan yaxshi o'tadi. Buni Gulandomning o'zi ham keyinchalik tan olishga majbur bo'ladi:

Imtihon etmak uchun bema'rhabo so'zlar dedim,

O'lmadi sharhi vafodin sandin o'zga hech javob [5].

Ko'rinadiki, dostonda ishqiy g'azallar yetakchi o'rin tutadi. G'azal janriga xos bo'lgan xususiyatlar dostonlar tarkibida qo'llanilgan g'azallarda ham kuzatiladi. Bu g'azallar g'azal janri talablariga to'liq javob bera oladi. Ularda hattoki taxallus ham qo'llaniladi.

G'azal adabiyotimiz tarixidagi eng mashhur va keng tarqalgan janrlardan biri hisoblanadi. Ularda asosan oshiqning ichki kechinmalari tasviriga e'tibor qaratiladi. Uning qahramoni oshiq va ma'shuqa hisoblanadi. G'azallarda ma'shuqa obraziga asosiy e'tibor qaratilib, unga xos bo'lgan xususiyatlar bayoni oshiqning o'y-fikrlari, mushohadalari va dil izhorlari tarzida aks ettiriladi. Oshiq uchun ma'shuqa visoliga yetish – oson ish emas. Bu yo'lda u qanchadan qancha sinov jarayonidan o'tishi kerak. Sinov davrida haqiqiy oshiq ruhan toblanib, ma'nan yetuklasha boradi. Oshqlik lirik qahramonni o'ziga xos ruhiy iztiroblar girdobiga tashlaydi va bu holat natijasida paydo bo'lgan qiyinchiliklar azobida ma'shuqa unga faqat salbiy jihatlar bilangina namoyon bo'ladi. Go'yoki, oshiqning tasavvuricha, ma'shuqaning ishi faqat jabr ko'rsatish va jaf qilishdan iborat. Bu xususiyatlar "Bahrom va Gulandom" dostoni tarkidagi g'azallarda ham uchraydi. Biroq dostonda voqealar rivojidan kelib chiqqan holda g'azallardagi mavzu va tasvir ruhi ham o'zgara boradi. Har bir voqea obrazlarga qanday ta'sir ko'rsatsa, g'azallar ham qahramonlarning ruhiga moslasha boradi. Shu sababli ham ular qahramonlarning ichki dunyosi bilan bog'liq jarayonlarni aks ettirishda yuzaga keladi. Ruhiy holat tasvirini to'laqonli ro'yobga chiqarish g'azallarining asosiy vazifasi hisoblanadi [6].

Xulosa. Yozma adabiyotga mansub dostonlar tarkibida qo'llanilgan g'azallar g'azal janri taraqqiyotida alohida bir bosqich hisoblanadi. Ular obrazlar bilan bog'liq holda yuzaga keladi va qahramonlarning ruhiy dunyosini, ichki kechinmalarini berishda muhim rol o'ynaydi. Bu jihati bilan ular devonlar tarkibidagi g'azallardan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Валихўжаев Б. Ўзбек эпик поэзияси тарихидан. Тошкент, Фан, 1974. – Б. 55-57.
2. Носиров О. Ўзбек адабиётида ғазал. Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1972. – Б.66.
3. Орзобеков Р. Ўзбек лирик поэзиясида ғазал ва мусаммат. Тошкент, Адабиёт ва санъат, 1976. – 352 б.
4. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, Sano-standart, 2017. - 355 b.
5. Сайқалий. Баҳром ва Гуландом. Тошкент, Фан, 1960. – 366 б.
6. Mamatkulov M. R. Saikali's epic "Bakhrom and Gulandom" and the folk tales // Scientific reports of Bukhara State University. 2020/5 (81). – Б. 146-154.

References:

1. Valixojayev B. O'zbek epik poeziyasi tarixidan. Toshkent, Fan, 1974. – P. 55-57.
2. Nosirov O. O'zbek adabiyotida g'azal. Toshkent, Adabiyot va san'at, 1972. – P.66.
3. Orzibekov R. O'zbek lirik poeziyasida g'azal va musammat. Toshkent, Adabiyot va san'at, 1976. – 352 p.
4. Rahmonov N. O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, Sano-standart, 2017. - 355 b.
5. Sayqaliy. Bahrom va Gulandom. Toshkent, Fan, 1960. – 366 p.
6. Mamatkulov M. R. Saikali's epic "Bakhrom and Gulandom" and the folk tales // Scientific reports of Bukhara State University. 2020/5 (81). – P. 146-154.

Muallif:

Mamatkulov M.R. – Guliston davlat universiteti "O'zbek adabiyotshunosligi" kafedrası professori, filologiya fanlari doktori.